

પ્રવચન નં. ૩૬ ગાથા ૯-૧૦ તા. ૧૭-૭-૭૮ સોમવાર, અષાઢ સુદ-૧૨ સં. ૨૫૦૪

ભાવાર્થ:- જે શાસ્ત્રજ્ઞાનથી અર્થાત્ અંતરના જ્ઞાનથી ભાવજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન એનાથી અભેદરૂપ જ્ઞાયકમાત્ર શુદ્ધાત્માને જાણે વર્તમાન સમયમાં અભેદ ચીજ છે. જેમાં પર્યાયનોય ભેદ નથી, જેમાં વર્તમાનમાં જેનું ત્રિકાળીરૂપ ધ્રુવ છે. એને જે જ્ઞાન સીધું ભગવાન આત્માને જાણે તે નિશ્ચય શ્રુતકેવળી છે. એણે જાણ્યું ખરું જે જાણવાનું હતું એ જાણ્યું. આહાહા ! જે અંતરજ્ઞાનથી ભાવજ્ઞાનથી, શાસ્ત્રજ્ઞાન તો એક નિમિત્તથી કથન છે. પણ એ શાસ્ત્ર જ્ઞાનથી થયેલું સ્વને આશ્રયે થયેલું જે જ્ઞાન એવું જે જ્ઞાન એ તદ્દન જ્ઞાતાને જાણે, અભેદને એક સમયમાં અભેદ ચીજ છે, એને જે અનુભવે એને જાણે એ શ્રુતકેવળી છે. “ એ તો ખરેખર પરમાર્થ છે. ” સમજાય છે કાંઈ ? જેણે અંદર જ્ઞાનાનંદ પ્રભુ શુદ્ધ વિજ્ઞાનઘન વર્તમાનમાં પૂર્ણ સ્વરૂપ એવી ચીજને જે જ્ઞાને જાણી, તે જાણનાર જે જ્ઞાન છે, એણે જે દ્રવ્યને જાણ્યું, વસ્તુને જાણી તે જ્ઞાન પરમાર્થે નિશ્ચય છે, એ સત્ય જ્ઞાન છે, અથવા સત્ય શ્રુત કેવળી છે. આહાહા !

‘ વળી જે સર્વ શાસ્ત્ર જ્ઞાનને જાણે ’ બેય ઠેકાણે એમ લીધું, મૂળ તો જ્ઞાનને જે જાણે, જ્ઞાનને જે જાણે એણે પણ જ્ઞાનને જાણવાથી આત્માને જ જાણ્યો, કારણ કે જ્ઞાન છે તે (નો) આત્મા સાથે સંબંધ છે. ને જે જ્ઞાનને જાણે તે આત્માને જાણે એવો જે ભેદથી કથન એને વ્યવહાર શ્રુતકેવળી કહેવામાં આવે (છે) જ્ઞાનને હોં, જે જ્ઞાન વસ્તુને જાણે તે જ્ઞાનને વ્યવહારશ્રુત કહેવામાં આવે છે. કેમકે જ્ઞાન તે આત્મા, એમ જ્ઞાને ભેદથી બતાવ્યું માટે તે જ્ઞાનને વ્યવહાર શ્રુત કહેવાય છે. આરે ! આવી વાતું ! જ્ઞાન તે આત્મા છે. “ વળી જ્ઞાન-જ્ઞાનીનો ભેદ કહેનારો વ્યવહાર. ” ‘ જ્ઞાન તે આત્મા. ’ આ જાણનાર, જાણનાર જણાય જ્ઞાન તે આત્મા, એમ જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનો ભેદ કહેનારો વ્યવહાર તેણે પણ પરમાર્થ જ કહ્યો.

એ જ્ઞાન તે આત્મા એમ પરમાર્થ તો આત્માને જ તેણે કહ્યો. જે સીધો જ્ઞાનથી આત્માને જાણે એકદમ એ તો નિશ્ચય પણ જ્ઞાન તે આત્મા, એમ જ્ઞાને પણ આત્માને જણાવ્યો માટે તે

જ્ઞાનને પણ વ્યવહાર શ્રુતકેવળી કહેવામાં આવે (છે) (કારણ કે) એણે ભેદથી સમજાવ્યું, કે આ જ્ઞાન તે આત્મા. સમજાણું કાંઈ ? જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનો ભેદ કહેનારો, જ્ઞાની એટલે આત્મા ત્રિકાળી અને જ્ઞાન એટલે વર્તમાન જાણપણું એણે પણ જ્ઞાન- જ્ઞાનીનો ભેદ કરીને, વ્યવહાર તેણે પણ પરમાર્થ જ કહ્યો. એણે કહ્યો તો પરમાર્થ, જે ત્રિકાળજ્ઞાન છે તે આ જ્ઞાન છે, ત્રિકાળી વસ્તુ છે તેને આ જ્ઞાન જણાવે છે. એ જ્ઞાન ત્રિકાળીને જણાવે છે, માટે જ્ઞાને પરમાર્થને જ જણાવ્યો. ભેદ પાડ્યો એટલો એમાં (તેથી) વ્યવહાર કહેવામાં આવ્યો. સમજાણું કાંઈ ? આવી ઝીણી વાત.

વસ્તુ છે વસ્તુ એક સમયમાં અભેદ એકરૂપ ચીજ તેને વર્તમાન જ્ઞાનથી તેને જાણીને અનુભવે એ તો પરમાર્થ જ્ઞાન છે એટલે શ્રુતકેવળી છે. પણ જે જ્ઞાને એને બતાવ્યું તે જ્ઞાન, એ જ્ઞાને પણ બતાવ્યો તેને વસ્તુને, એથી તે જ્ઞાનને પણ વ્યવહાર શ્રુતકેવળી કહેવામાં આવે છે. કારણ કે જ્ઞાન છે તે આત્મા એમ એણે કહ્યું. કહ્યું તો પરમાર્થને એણે પણ ભેદ પાડીને કહ્યું તેથી તે જ્ઞાનને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે.

શ્રોતા:- ઈ પ્રમાણનો વિષય કહેવાય ?

એ અહીં વાત નથી. આ તો જ્ઞાને ભેદ પાડીને જ્ઞાનીને બતાવ્યું એટલી વાત. પ્રમાણની અહીં વાત છે નહિ. જે જ્ઞાન, ભાવ જ્ઞાન જે થયું, તે થયું છે તો ત્રિકાળી જ્ઞાયક આત્માનાં અવલંબે, પણ તે જ્ઞાને તેને જ અનુભવ્યો ત્રિકાળી આત્માને એનું નામ ભાવશ્રુતજ્ઞાન કેવળી. ભાવશ્રુત દ્વારા વસ્તુને અનુભવી માટે તે પરમાર્થ ને નિશ્ચય છે અને એ જ્ઞાન, આ જ્ઞાન તે આત્મા એમ ભેદ પાડીને જ્ઞાને કહ્યું, કહ્યું તો જ્ઞાને પરમાત્માને પણ ' જ્ઞાન તે આત્મા ' એટલો ભેદ પાડ્યો એથી એ જ્ઞાનને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. અને તે વ્યવહારે પણ જણાવ્યો તો આત્મા કે આ ' જ્ઞાન તે આત્મા ' એમ. આહાહા ! એવો માર્ગ છે બાપા. ઝીણો માર્ગ બહુ પ્રભુનો. આહાહા ! બહુ એને ધીરું થવું પડે.

અન્ય કાંઈ ન કહ્યું. વ્યવહારે- તેણે પણ પરમાર્થ કહ્યો. જ્ઞાન એ આત્મા એમ કહ્યું ને. એ એણે વ્યવહારે પણ પરમાર્થને કહ્યો અન્ય કાંઈ કહ્યું નથી. જ્ઞાન તે રાગ, જ્ઞાન તે શરીર, જ્ઞાન તે ભગવાનને જાણે છે એમ કાંઈ એ જ્ઞાને કહ્યું નથી. જ્ઞાન તે ભગવાનને જાણે છે, કેવળીને જાણે છે, એમ એણે કહ્યું નથી. એ જ્ઞાન તે આત્માને જણાવે છે, જ્ઞાન તે આત્મા છે આમ એવો ભેદ પાડીને કહ્યું તો પરમાર્થને, અન્ય કાંઈ કહ્યું નથી. અનેરી ચીજને એમાં બતાવી નથી. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ?

આ તો બે દિવસથી ચાલે છે. પરમ દિવસ પણ ચાલ્યું હતું. કાલે લીધું આપણે બાબુલાલજીએ વિસ્તાર કરવાનું કહ્યું 'તું ને કાલેય લીધું આ. ફરીને આ તો ભાવાર્થ છે. આહાહા ! ઝીણી વાત છે. બાપુ ! અનંત કાળમાં પંથને જાણ્યો નથી અને વર્તમાનમાં તો ગોટા એવા ઊઠ્યા છે કે ક્યાંય ચીજને પહોંચી વળે કેમ એ વાતનાય ઠેકાણાં ન મળે. આ તો વ્રત કરો ને તપ કરો ને અપવાસ કરો ને ભક્તિ કરો ને જાત્રા કરો જે પર તરફના લક્ષવાળા ભાવ કરો એ તો વિકાર રાગ છે.

હેં ? એ વાત. આહાહા ! આ તો પ્રભુ પોતે સર્વોત્કૃષ્ટ ! બપોરે નહોતું આવ્યું કાલ એ

સર્વોત્કૃષ્ટ એ પરમાત્મા કહેવાય છે. એ તું પોતે જ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રભુ છો વસ્તુ અંદર હોં. એને જે જ્ઞાન સીધો અનુભવે એને, એનું નામ પરમાર્થ અને એ જ્ઞાન તે આત્મા (ભેદ પાડીને) એમ જે જ્ઞાન જણાવે (છે) વ્યવહાર કરીને, વ્યવહાર કહ્યો પણ વ્યવહારે બતાવ્યો તો આત્માને પણ એટલો ભેદ પાડ્યોને કે આ “ જ્ઞાન ને આત્મા ” જ્ઞાન એ આત્માને સીધો અનુભવે એ તો નિશ્ચય પરમાર્થ. પણ ‘ જ્ઞાન તે આત્મા ’ એમ વ્યવહાર કહીને પણ બતાવ્યો આત્મા, એટલા વ્યવહારે ‘ જ્ઞાન તે આત્માને ’ બતાવ્યો એ જ્ઞાને પરને બતાવ્યું છે એવું કાંઈ છે નહિ. આહાહા ! અન્ય કાંઈ ન કહ્યું જોયું ?

શું કહ્યું ઈ ? કે આ જ્ઞાન આમ જાણે છે ને, વર્તમાન જાણવાની દશા તે આત્મા, આ જ્ઞાન તે આત્મા, જ્ઞાન તે આ રાગ ને જ્ઞાન તે પરને જાણે તે આ જ્ઞાન, એમ કંઈ જ્ઞાને કહ્યું નથી. જ્ઞાન પરને જાણે તે જ્ઞાન એમ (કંઈ કહ્યું નથી) એ જ્ઞાન આને જાણે, જ્ઞાન તે આ આત્મા છે. આને જાણે તેનું નામ જ્ઞાન, એમ જ્ઞાને ભેદ પાડીને કહ્યું તેથી તેને વ્યવહાર કહ્યો અને તે વ્યવહારે પણ જણાવ્યો છે આત્માને. આહાહાહા ! કેટલું યાદ રાખવું આમાં ? નવી વાતો બધી એવી છે. બાપુ ! અંતરમાં માર્ગ એવો છે.

વળી પરમાર્થનો અન્ય વિષય તો કથંચિત્ વચનગોચર પણ નથી, શું કહે છે ? આત્માનો અનુભવ આત્મા-આત્મા એનું કહેવું એને શી રીતે સમજાવવું પરમાર્થને, ભેદ પાડીને સમજાવે કે જ્ઞાન તે આત્મા. સીધો (અભેદ) આત્મા એકલો તો સમજાવી શકાય એમ નથી. આહાહા ! ‘ પરમાર્થનો વિષય તો કથંચિત્ વચનગોચર પણ નથી ’ ત્રિકાળી વસ્તુ. તેથી વ્યવહારનય આત્માને પ્રગટપણે કહે છે એમ જાણવું. એ ‘ જ્ઞાન તે આત્મા ’ એમ વ્યવહારનયે આત્માને જ્ઞાન સહિત જ્ઞાનનું તાદાત્મ્ય સંબંધ એની સાથે છે એમ વ્યવહાર જણાવે છે. એ ગાથા પૂરી થઈ. કહો હીરાભાઈ ! ઝીણું તો આવ્યું ઘણું. આહાહા !

રાગ ને પર ને એની અહીં વાત જ નથી. અહીં તો જ્ઞાનનો જે ભાવ છે અંદર, રાગ વિનાનું જ્ઞાન એ જ્ઞાન સીધો આત્માને અનુભવે, એ તો નિશ્ચય, સત્ય પરમાર્થ વસ્તુ છે, પણ જે જ્ઞાન એમ જણાવે કે આ ‘ જ્ઞાન તે આત્મા ’ એમ ભેદથી બતાવે એને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. એ જ્ઞાનને વ્યવહાર શ્રુતકેવળી કહેવામાં આવે છે. અને તે વ્યવહાર શ્રુતજ્ઞાને પણ કહ્યું એ શું ? કે “ જ્ઞાન તે આ આત્મા ” એટલો ભેદ પાડીને પણ પરમાર્થને એણે બતાવ્યો માટે તેને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. કહો સમજાય છે કાંઈ ? આહાહા ! આવું છે.

હવે ગાથા ઊંચી આવી જૈનદર્શનનો પ્રાણ ! બરાબર ઠીક છે આજે અહીં આજ આવ્યા છે. ભાઈ બાબુલાલજી. આ ગાથા જૈનદર્શનનો પ્રાણ છે. ૧૧મી ગાથા. આહાહા ! ત્રિલોકનાથ જૈન પરમેશ્વર, એ જ પરમેશ્વર છે ને એણે જ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને જોયા. બીજા કોઈ છે જ નહિ. એ પરમેશ્વરનું જે શાસન છે જૈન શાસન જૈન (અર્થાત્) શિખામણ, જૈનનો માર્ગ એનો આ પરમાર્થ આ ગાથા. જૈન દર્શનના પ્રાણ છે. કે જે પ્રાણથી જૈન દર્શન જીવે ને ટકે, (જેમ) આ પ્રાણ હોય તો શરીર ટકે. એમ આ પ્રાણ હોય તો આત્મા ટકે. જૈનદર્શનનો પ્રાણ, કૈલાસચંદ્રજીએ પણ લખ્યું છે એક ફેરે હો આ ગાથા માટે એમ કે આ ગાથા તો જૈન દર્શનનો પ્રાણ છે, કૈલાસચંદ્રજી છે ને એણે લખ્યું ‘તું એકવાર આ તો અલૌકિક વાતું છે.

ગાથા - ૧૧

કુતો વ્યવહારનયો નાનુસર્તવ્ય ઇતિ ચેત

વવહારોઽભૂદત્થો ભૂદત્થો દેસિદો દુ સુદ્ધનઓ ।

ભૂદત્થમસ્સિદો ખલુ સમ્માદિઠ્ઠી હવદિ જીવો ॥૧૧॥

વ્યવહારોઽભૂતાર્થો ભૂતાર્થો દર્શિતસ્તુ શુદ્ધનયઃ ।

ભૂતાર્થમાશ્રિતઃ ખલુ સમ્યગદૃષ્ટિર્ભવતિ જીવઃ ॥૧૧॥

વ્યવહારનયો હિ સર્વ એવાભૂતાર્થત્વાદભૂતમર્થ પ્રદ્યોતયતિ, શુદ્ધનય એક એવ ભૂતાર્થત્વાત્ ભૂતમર્થ પ્રદ્યોતયતિ । તથા હિ-યથા પ્રબલપંકસંવલનતિરોહિતસહજૈ-કાચ્છભાવસ્ય પયસોઽનુભવિતારઃ પુરુષાઃ પક્કપયસોર્વિવેકમકુર્વન્તો બહવોઽનચ્છમેવ તદનુભવન્તિ; કેચિત્તુ સ્વકરવિકીર્ણકતકનિપાતમાત્રોપજનિતપક્કપયોર્વિવેકતયા સ્વપુરુ-ષકારાવિર્ભાવિતસહજૈકાચ્છભાવત્વાદચ્છમેવ તદનુભવન્તિ; તથા પ્રબલકર્મસંવલન તિરોહિતસહજૈકજ્ઞાયકભાવસ્યાત્મનોઽનુભવિતારઃ પુરુષા આત્મકર્મણોર્વિવેકમકુર્વન્તો વ્યવહારવિમોહિતહૃદયાઃ પ્રદ્યોતમાનભાવવૈશ્વરૂપ્ય તમનુભવન્તિ; ભૂતાર્થદર્શિનસ્તુ સ્વમતિ-નિપાતિતશુદ્ધનયાનુબોધમાત્રોપજનિતાત્મકર્મવિવેકતયા સ્વપુરુષકારાવિર્ભાવિત સહજૈક-જ્ઞાયકભાવત્વાત્ પ્રદ્યોતમાનૈકજ્ઞાયકભાવં તમનુભવન્તિ । તદત્ર યે ભૂતાર્થમાશ્રયન્તિ ત એવ સમ્યક્ પશ્યન્તઃ સમ્યગદૃષ્ટયો ભવન્તિ, ન પુનરન્યે, કતકસ્થાનીયત્વાત્ શુદ્ધનયસ્ય । અતઃ પ્રત્યગાત્મદર્શિર્ભિર્વ્યવહારનયો નાનુસર્તવ્યઃ ।

હવે વળી એવો પ્રશ્ન ઊઠે છે કે-પહેલાં એમ કહ્યું હતું કે વ્યવહારને અંગીકાર ન કરવો, પણ જો તે પરમાર્થનો કહેનાર છે તો એવા વ્યવહારને કેમ અંગીકાર ન કરવો ? તેના ઉત્તરરૂપ ગાથાસૂત્ર કહે છે:-

વ્યવહારનય અભૂતાર્થ દર્શિત, શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે;

ભૂતાર્થને આશ્રિત જીવ સુદૃષ્ટિ નિશ્ચય હોય છે. ૧૧

ગાથાર્થ:- (વ્યવહારઃ) વ્યવહારનય (અભૂતાર્થઃ) અભૂતાર્થ છે (તુ) અને (શુદ્ધનયઃ) શુદ્ધનય (ભૂતાર્થ) ભૂતાર્થ છે એમ (દર્શિતઃ) ઋષિશ્વરોએ દર્શાવ્યું છે; (જીવઃ) જે જીવ (ભૂતાર્થ) ભૂતાર્થનો (આશ્રિતઃ) આશ્રય કરે છે તે જીવ (ખલુ) નિશ્ચયથી (સમ્યગદૃષ્ટિઃ) સમ્યગ્દૃષ્ટિ (ભવતિ) છે.

ટીકા:- વ્યવહારનય બધોય અભૂતાર્થ હોવાથી અવિદ્યમાન, અસત્ય, અભૂત અર્થને પ્રગટ કરે છે; શુદ્ધનય એક જ ભૂતાર્થ હોવાથી વિદ્યમાન, સત્ય, ભૂત અર્થને પ્રગટ કરે છે. આ વાત દેષ્ટાંતથી બતાવીએ છીએ:- જેમ પ્રબળ કાદવના મળવાથી જેનો સહજ એક

નિર્મળભાવ તિરોભૂત (આચ્છાદિત) થઈ ગયો છે એવા જળનો અનુભવ કરનારા પુરુષો-જળ અને કાદવનો વિવેક નહિ કરનારા ઘણા તો, તેને (જળને) મલિન જ અનુભવે છે; પણ કેટલાક પોતાના હાથથી નાખેલા ક્તકફળ- (નિર્મળી ઔષધિ) ના પડવામાત્રથી ઊપજેલા જળ-કાદવના વિવેકપણાથી પોતાના પુરુષાર્થ દ્વારા આવિર્ભૂત કરવામાં આવેલા સહજ એક નિર્મળભાવપણાને લીધે, તેને (જળને) નિર્મળ જ અનુભવે છે; એવી રીતે પ્રબળ કર્મના મળવાની જેનો સહજ એક જ્ઞાયકભાવ તિરોભૂત થઈ ગયો છે એવા આત્માનો અનુભવ કરનાર પુરુષો-આત્મા અને કર્મનો વિવેક નહિ કરનારા, વ્યવહારથી વિમોહિત હૃદયવાળાઓ તો, તેને (આત્માને) જેમાં ભાવોનું વિશ્વરૂપપણું (અનેકરૂપપણું) પ્રગટ છે એવો અનુભવે છે; પણ ભૂતાર્થદર્શીઓ (શુદ્ધનયને દેખનારાઓ) પોતાની બુદ્ધિથી નાખેલા શુદ્ધનય અનુસાર બોધ થવામાત્રથી ઊપજેલા આત્મ-કર્મના વિવેકપણાથી, પોતાના પુરુષાર્થ દ્વારા આવિર્ભૂત કરવામાં આવેલા સહજ એક જ્ઞાયકભાવપણાને લીધે તેને (આત્માને) જેમાં એક જ્ઞાયકભાવ પ્રકાશમાન છે એવો અનુભવે છે. અહીં, શુદ્ધનય ક્તકફળના સ્થાને છે તેથી જેઓ શુદ્ધનયનો આશ્રય કરે છે તેઓ જ સમ્યક્ અવલોકન કરતા (હોવાથી) સમ્યક્દૃષ્ટિ છે પણ બીજા (જેઓ અશુદ્ધનયનો સર્વથા આશ્રય કરે છે તેઓ) સમ્યક્દૃષ્ટિ નથી. માટે કર્મથી ભિન્ન આત્માના દેખનારાઓએ વ્યવહારનય અનુસરવા યોગ્ય નથી.

ભાવાર્થ:- અહીં વ્યવહારનયને અભૂતાર્થ અને શુદ્ધનયને ભૂતાર્થ કહ્યો છે. જેનો વિષય વિદ્યમાન ન હોય, અસત્યાર્થ હોય, તેને અભૂતાર્થ કહે છે. વ્યવહારનયને અભૂતાર્થ કહેવાનો આશય એવો છે કે-શુદ્ધનયનો વિષય અભેદ એકાકારરૂપ નિત્ય દ્રવ્ય છે, તેની દૃષ્ટિમાં ભેદ દેખાતો નથી; માટે તેની દૃષ્ટિમાં ભેદ અવિદ્યમાન, અસત્યાર્થ જ કહેવો જોઈએ. એમ ન સમજવું કે ભેદરૂપ કાંઈ વસ્તુ જ નથી. જો એમ માનવામાં આવે તો તો જેમ વેદાન્તમતવાળાઓ ભેદરૂપ અનિત્યને દેખી અવસ્તુ માયાસ્વરૂપ કહે છે અને સર્વવ્યાપક એક અભેદ નિત્ય શુદ્ધબ્રહ્મને વસ્તુ કહે છે એવું ઠરે અને તેથી સર્વથા એકાંત શુદ્ધનયના પક્ષરૂપ મિથ્યાદૃષ્ટિનો જ પ્રસંગ આવે. માટે અહીં એમ સમજવું કે જિનવાણી સ્યાદ્વાદરૂપ છે, પ્રયોજનવશ નયને મુખ્ય-ગૌણ કરીને કહે છે. પ્રાણીઓને ભેદરૂપ વ્યવહારનો પક્ષ તો અનાદિ કાળથી જ છે અને એનો ઉપદેશ પણ બહુધા સર્વ પ્રાણીઓ પરસ્પર કરે છે. વળી જિનવાણીમાં વ્યવહારનો ઉપદેશ શુદ્ધનયનો હસ્તાવલંબ (સહાયક) જાણી બહુ કર્યો છે; પણ એનું ફળ સંસાર જ છે. શુદ્ધનયનો પક્ષ તો કદી આવ્યો નથી અને એનો ઉપદેશ પણ વિરલ છે- ક્યાંક ક્યાંક છે. તેથી ઉપકારી શ્રી ગુરુએ શુદ્ધનયના શ્રદ્ધાનું ફળ મોક્ષ જાણીને એનો ઉપદેશ પ્રધાનતાથી (મુખ્યતાથી) દીધો છે કે- “ શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે, સત્યાર્થ છે; એનો આશ્રય કરવાથી સમ્યક્દૃષ્ટિ થઈ શકાય છે; એને જાણ્યા વિના જ્યાં સુધી જીવ વ્યવહારમાં મગ્ન છે ત્યાં સુધી આત્માનાં જ્ઞાનશ્રદ્ધાનરૂપ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ થઈ શકતું નથી. ” એમ આશય જાણવો.

પ્રવચન નં. ૩૬

ગાથા - ૧૧

તા. ૧૭-૭-૭૮

આહાહા ! હવે વળી એવો પ્રશ્ન ઊઠે છે કે પહેલાં એમ કહ્યું હતું કે વ્યવહારનયને અંગીકાર ન કરવો-આઠમી ગાથામાં તો એમ કહ્યું હતું, કે વ્યવહારનું અનુસરણ ન કરવું અને તમે વળી કહો છો કે વ્યવહાર એ પરમાર્થને જણાવે છે તો એ વ્યવહાર કેમ અંગીકાર ન કરવો ? છે ? વ્યવહારને અંગીકાર ન કરવો પણ તે પરમાર્થનો કહેનાર છે તો એવા વ્યવહારને કેમ અંગીકાર ન કરવો ?

શું પ્રશ્ન છે ? પ્રશ્નનું રૂપ શું છે ? પ્રશ્નની રીતની સ્વરૂપ સ્થિતિ શું છે ? પ્રશ્નકારનો એ પ્રશ્ન છે કે તમે પહેલાં તો આઠમી ગાથામાં એમ કહ્યું કે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા એવો વ્યવહાર કહ્યો, અને એ વ્યવહાર અનુસરણ કરવા લાયક નથી, કહેનારને અને સાંભળનારને, એમ આઠમી ગાથામાં તો તમે કહ્યું. વળી તે વ્યવહાર અનુસરવા લાયક નથી અને વળી તમે કહો છો કે વ્યવહાર પરમાર્થનો કહેનારો છે. એ વ્યવહાર અંતર પરમાર્થને જણાવનારો છે, તો એ વ્યવહાર અંગીકાર કેમ ન કરવો ? પ્રશ્ન સમજાય છે કાંઈ ? એનું પ્રશ્નનું રૂપ આ છે.

જ્યારે તમે એમ કહ્યું, કે ભગવાન આત્મા, એ આત્મા કહેતાં એ ન સમજ્યો ત્યારે તમારે ભેદ પાડીને સમજાવવું પડ્યું, કે આત્મા એટલે શું ? કે દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને હંમેશા પ્રાપ્ત થાય, દર્શનજ્ઞાનચારિત્રથી પ્રાપ્ત આત્મા થાય એમ નહિ. પણ જે આત્મા છે તે દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય એમ ભેદથી એને સમજાવ્યું.... છતાં પાછું આપે એમ કહ્યું કે એવા ભેદથી અમે સમજાવ્યું છે, અમને પણ વિકલ્પમાં એ સમજાવવાનો ભાવ આવ્યો અને તને પણ કહીએ છીએ, છતાં એ ભેદનું અનુસરણ કરવા લાયક નથી. આહાહા... ! ભેદ આદરવા લાયક નથી. અંદર (અભેદ) ત્રિકાળ વસ્તુ છે તે આદરણીય છે. આહાહાહાહા ! સમજાણું કાંઈ ?

ભાષા તો સાદી છે. પણ ભાઈ, ભાવ તો જે કંઈ હોય એને હેઠાં શી રીતે ઊતારવા ? આહાહા ! અંદર ચૈતન્યરત્નાકર ભગવાન અનંત અનંત ગુણમણીનો રત્નમાળાથી ભરેલો ભગવાન, આહા ! અનંત અનંત ગુણની ખાણ, બાપુ ! આત્મા એટલે શું ? આહાહા ! સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રભુ આત્મા અંદર વસ્તુ એને આપે ભેદ કરીને સમજાવ્યો કે જે આત્મા છે એ આમ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય. રાગને પ્રાપ્ત થાય અને પરને પ્રાપ્ત થાય એમ ન કહ્યું. ફક્ત આટલો તમારે ભેદ સમજાવવો પડ્યો.

આ આત્મા શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને સ્થિરતાને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા. તો આપે વ્યવહારથી તો સમજાવ્યું, ભેદ પાડીને તો સમજાવ્યું, તો વ્યવહાર તો આવ્યો. વળી તમે કહો છો કે વ્યવહાર અંગીકાર કરવો નહીં. વ્યવહાર આવ્યા વિના રહે નહીં અને વ્યવહાર અંગીકાર કરવા લાયક નહીં. આ શું તમે કહો છો ? સમજાણું કાંઈ ? આહાહાહા !

આવી વાતું- આ તો જૈનદર્શનના મંત્રો છે. આહાહા ! હવે વળી એવો પ્રશ્ન ઊઠે છે કે પહેલાં એમ કહ્યું હતું કે વ્યવહારને અંગીકાર ન કરવો, વળી એમ તમે કહ્યું કે વ્યવહાર પરમાર્થના પ્રતિપાદકપણાંને પોતાને દેઢપણે સ્થાપિત કરે છે, છેલ્લી લીટી આવીને ? ટીકાની

છેલ્લી લીટી. ટીકાની છેલ્લી લીટીમાં છે. આહા ! તે વ્યવહાર પરમાર્થનો કહેનાર છે, તો એવા વ્યવહારને કેમ અંગીકાર ન કરવો ? એવો જેને-સમજવા માટે પ્રશ્ન ઊઠ્યો છે-મેળ ખાતો નથી એને સમજનારને, પણ સમજનાર એટલું પકડી શક્યો છે કે વ્યવહાર અંગીકાર ન કરવો એમ આપે કહ્યું અને વળી કહ્યું કે વ્યવહાર પરમાર્થનો કહેનારો છે, એ પરમાર્થ બતાવે છે, કે જ્ઞાન તે આત્મા આમ ત્રિકાળી એને બતાવે છે, તો એવો વ્યવહાર કેમ અંગીકાર ન કરવો ? એવો એને પ્રશ્ન અંદરમાંથી ઊઠ્યો એને આ ઉત્તર દેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ?

આવી સ્થિતિ જેને મગજમાં જ્ઞાનમાંથી ખ્યાલ ઊઠ્યો છે કે, ઓહો ! આ તો કહે છે કે ' જ્ઞાન તે આત્મા ', અને દર્શન (જ્ઞાન) ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા એવો તો વ્યવહાર છે, એ વ્યવહારે નિશ્ચયને બતાવ્યો છે, અને એ વ્યવહાર આવ્યા વિના રહેતો, (નથી) વ્યવહાર સ્થાપવા યોગ્ય છે; વ્યવહાર છે એમ સ્થાપવા યોગ્ય છે, છતાં એ વ્યવહાર આદરણીય નથી. અંગીકાર કરવા લાયક નથી. એનો ઉત્તર શું છે ? સમજાણું કાંઈ ?

(ગાથા) અગિયાર.

વવહારોઽભૂદત્થો ભૂદત્થો દેસિદો દુ સુદ્ધનઓ ।

ભૂદત્થમસ્સિદો ખલુ સમ્માદિઠ્ઠી હવદિ જીવો ॥૧૧॥

વ્યવહારનય અભૂતાર્થ દર્શિત, શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે;

ભૂતાર્થને આશ્રિત જીવ સુદૈષ્ટિ નિશ્ચય હોય છે. ૧૧

હજી તો સમ્યક્દર્શન કેમ થાય, એની વાત છે-ચોથું ગુણસ્થાન. આહાહાહા ! ગુણસ્થાનની પર્યાય દ્રવ્યમાં નથી. ગુણસ્થાનોના ભેદ વસ્તુમાં નથી. પણ વસ્તુને આશ્રયે થતી પર્યાય-સમ્યક્દર્શન એ શું ચીજ છે ? વ્યવહાર અંગીકાર ન કરવો તમે કહ્યું, તો વ્યવહાર તો આવ્યા વિના રહેતો નથી વ્યવહારે તો સમજાવ્યું છે એને, તો એનો ઉત્તર શું છે-એનું સમાધાન શું છે ?

તો ગાથા (નો) અર્થ પહેલો લઈએ:- ' વ્યવહારનય અભૂતાર્થ છે ', સામાન્ય વાત કરી. બધોય વ્યવહાર એવી ભાષા અહીં ન લીધી, એ ટીકામાં લેશે. વ્યવહારનય અભૂતાર્થ-અસત્યાર્થ છે. અસત્યાર્થ નામ જુદી છે. વ્યવહારનય અસત્અર્થ અભૂત અર્થ છે, છતો અર્થ નથી એ તો અસત્ય છે, અને શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે. -શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે પોતે હોં, શુદ્ધનયનો વિષય ભૂતાર્થ છે એ પછી કહેશે, પણ પહેલું તો એ કહે છે કે ત્રિકાળી ભૂતાર્થ છતો પદાર્થ જ્ઞાયકભાવ-સ્વભાવભાવ અભેદભાવ એ શુદ્ધનય છે. એ શુદ્ધનય છે, શુદ્ધનયનો વિષય છે તેને આંહી શુદ્ધનય કીધી છે. ભારે આકરી ગાથા છે બાપુ !

શું કહ્યું ઈ ? કે વ્યવહારમાત્ર પછી કહેશે એ તો, હજી તો વ્યવહાર અસત્ય છે અને શુદ્ધનય તે સત્ય છે તો શુદ્ધનય છે. એ તો જ્ઞાનનો પર્યાય છે. એનો વિષય છે ઈ ત્રિકાળી ભૂતાર્થ છે, પણ આંહી તો ઈ ભૂતાર્થને જ શુદ્ધનય કીધો. નય અને નયના વિષયનો ભેદ પણ કાઢી નાખ્યો પહેલું. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ? માળે ! આવી વાતું.

શું કીધું ? શુદ્ધનય ભૂતાર્થ, શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે. નય તો જ્ઞાનનો અંશ છે. જ્ઞાનનો અંશ છે એ તો પર્યાય છે, ભલે નિશ્ચયનું, નિશ્ચય જ્ઞાન છે પણ છે તો એ પર્યાય-જ્ઞાનનો અંશ છે. એને

તમે ભૂતાર્થ કહો છો ? કે હા. ઈ એનો વિષય ભૂતાર્થ છે માટે અમે શુદ્ધનયને ભૂતાર્થ કીધી. વિષય અને વિષયી એનો ભેદ પણ આંહીથી કાઢી નાખીએ છીએ. શુદ્ધનય છે ઈ વિષય કરનાર ધ્યેય પકડનાર જ્ઞેયને જાણનાર એવો જે ભેદ છે એ આંહી કાઢી નાખ્યો છે કે નય એ તો ભૂતાર્થ પોતે જ નય, શુદ્ધનય છે. આહાહા ! આવી વાતું છે.

શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે. આહાહા ! એક બાજુ એમ કહેવું કે નિશ્ચયનય ને શુદ્ધનયથી જે હું આત્મા છું ભૂતાર્થ, એવો વિકલ્પ પણ છોડવા જેવો છે. (ગાથા) ૧૪૨ હું શુદ્ધ છું. પૂર્ણ છું. ભૂતાર્થ છું લ્યોને, એવો જે શુદ્ધનયનો વિકલ્પ ઊઠ્યો છે એ ખરેખર શુદ્ધનય નહીં. આહાહા !

એ વિકલ્પનો નિષેધ કરીને એકલો ચૈતન્ય ભગવાન દૈષ્ટિમાં આવે, એને અમે શુદ્ધનય કહીએ છીએ. એ શુદ્ધનયનો વિષય છે તેને જ અમે શુદ્ધનય કહીએ છીએ. આહાહાહા ! આવી વાત છે. ખરેખર તો સમ્યદૈષ્ટિનો વિષય જ ધ્રુવ છે. સમજાણું કાંઈ ? પણ આંહી તો કહે છે કે જે ત્રિકાળી છે તેને જ અમે સમ્યદર્શન ને શુદ્ધનય કહીએ છીએ. આહાહા ! વસ્તુ જે છે આહાહા ! એ જ શુદ્ધનય છે. ત્રિકાળ ચિદાનંદ પ્રભુ અભેદ, જેમાં રાગ તો નહીં પણ પર્યાયનો ભેદેય નહીં. અભેદ ચીજ-વસ્તુ એકરૂપ તેને અમે શુદ્ધનય કહીએ છીએ. પહેલું અભેદપણું સ્થાપ્યું. હવે એમ ઋષીશ્વરોએ દર્શાવ્યું છે.

જે જીવ, હવે પાછું કહે છે જુઓ ' જે જીવ ભૂતાર્થનો આશ્રય કરે છે ' ન્યાં ભેદ પાડયો. ઓલું તો ભૂતાર્થ પોતે ત્રિકાળી ચીજ તેને શુદ્ધનય કીધી 'તી તેને નિશ્ચયનય જ કીધી 'તી. હવે કહે છે કે ભૂતાર્થ જે ત્રિકાળી પ્રભુ છે, સત્યાર્થ સત્ય વસ્તુ છે, ત્રિકાળી પરમ સત્ય નિત્યાનંદ પ્રભુ ધ્રુવ છે એનો જે આશ્રય કરે એનું જે અવલંબન લ્યે, છે ? આશ્રય કરે છે તે જીવ નિશ્ચયથી સમ્યદૈષ્ટિ છે. તે ખરેખર સમ્યદૈષ્ટિ છે. સમ્યક્ નામ સત્યદૈષ્ટિવંત છે. કેમ કે એણે પૂરણ સત્યને પ્રતીતમાં લીધું, પૂરણ સત્યનો આશ્રય કર્યો, પૂરણ સત્ય પ્રભુ એક સમયમાં અભેદ ચીજનો જેણે આશ્રય કર્યો. તે આશ્રય કરનારની દૈષ્ટિને અમે આંહી સમ્યદૈષ્ટિ કહીએ છીએ. આહાહાહા ! સમજાણું કાંઈ ?

એ પ્રશ્ન ઊઠ્યો 'તો ત્યાં વડવામાં ખંભાત પાસે ભાઈ હતા ને ત્યાં સોમચંદભાઈ કે જુઓ ! ' ભૂદત્થમઅસ્સિદ્ધો ' પર્યાય આવી કે નહીં આશ્રય કરવામાં ? એમ પ્રશ્ન કર્યો 'તો. એ તેર (મી) સાલમાં જ્યારે પહેલા નીકળ્યા ને મુંબઈ જવા તેર-તેર, એકવીસ વર્ષ થયા. એ પ્રશ્ન ન્યાં, વડવામાં કર્યો 'તો. પણ (કહ્યું) ભાઈ આશ્રય કરે છે એ છે તો પર્યાય, પણ પર્યાયનો વિષય પર્યાય નથી. સમજાણું કાંઈ ? એ પર્યાયનો વિષય આશ્રય ભૂતાર્થ ત્રિકાળી ચીજ છે. આહાહા ! શું કહ્યું ઈ ? એમ કે જો આશ્રય તો આવ્યો, તો પર્યાય તો આવી ભેગી, પણ પર્યાય આવી એ તો પર્યાયે આશ્રય કર્યો ત્રિકાળી ચીજનો જેણે આશ્રય કર્યો છે તો એ પર્યાય પણ આશ્રય કર્યો ઈ પર્યાય તેને સમ્યદર્શન કહેવું પણ ઈ પર્યાયનો વિષય (ધ્યેય) પર્યાય છે એમ નથી. છોટાભાઈ ! આવી વાતું છે. આહાહા !

ભગવાન આ દિગંબરદર્શન તો જુઓ. આહાહા ! જૈનદર્શન વાસ્તવિક સ્વરૂપનું પરમાર્થ રૂપ. આહાહાહા !

સત્ય સાહેબ, ભગવાન સત્ય સાહેબ પૂરણ અભેદ એકરૂપ વસ્તુ એનો જે આશ્રય કરે-એનું

જે અવલંબન લ્યે તેને સમ્યગ્દૈષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. આ તો સાદી ભાષા છે. મોહનલાલજી ! આહાહા ! ગુજરાતીમાં કહો કે હિન્દીમાં કહો. આ તો ભાષા તદ્દન સાદી છે.

ભૂતાર્થ ત્રિકાળ એકરૂપ રહેનાર વસ્તુ વર્તમાનમાં હો એકરૂપ ત્રિકાળ. આહાહા ! આહાહા ! ભલે ઈ ભવિષ્યમાં રહેશે, ભૂતમાં હતો. પણ આંહી તો એકરૂપ વર્તમાનમાં જે છે-ત્રિકાળ રહેનારું સત્વ; અભેદ-એક-એકરૂપ-સામાન્યરૂપ-નિત્યરૂપ-ધ્રુવરૂપ-અભેદરૂપ તેને પહેલો નિશ્ચય શુદ્ધનય કહ્યો હતો. હવે આંહી કહે છે કે જે દૈષ્ટિ ને નય એનો આશ્રય કરે દૈષ્ટિ (એ) દૈષ્ટિને એને સમ્યગ્દર્શન કહેવામાં આવે છે. છે સમ્યગ્દર્શન પર્યાય પણ સમ્યગ્દર્શન પર્યાયનો વિષય (ધ્યેય) પર્યાય નહીં કારણ કે સમ્યગ્દર્શનાદિ ચૌદ ગુણસ્થાન તો દ્રવ્યમાં છે જ નહીં. આહાહાહા !

આવું ક્યાં સમજવું આમાં ? કહો હિંમતભાઈ આ લોઢાના વેપાર આડે ક્યાં આમાં નવરાશ મળે છે આમાં ? લેવો પડશે આ નવરાશ. આહાહા ! લોઢાનો વેપાર એટલે રાગનો (વેપાર) રાગ જ છે ને ? લોઢાનો વેપાર ! આહાહા !

ભગવાન સોના સમાન, જેને કાટ નથી. આહાહા ! ઝંક-ઝંક સોનાને ઝંક ન હોય, પ્રભુ ત્રણ લોકના નાથને મેલ ન હોય એવી એ ચીજ છે અંદર. આહા ! એ પવિત્રતાનું ધામ છે. ભગવાન પૂર્ણ શુદ્ધ ધામ આપણે આવ્યું 'તું ને બપોરે તીર્થ શુદ્ધ ધામ-ભગવાન તે તીર્થ છે. આહાહા ! એને આશ્રયે તરવાનો ઉપાય પ્રગટ થાય છે, માટે તે વસ્તુ પોતે જ તીરથ છે ! આહાહા !

(શ્રોતા:- આત્મા તીર્થ છે કે રત્નત્રય તીર્થ છે ?) વસ્તુને જ તીર્થ કીધી આંહી તો, વસ્તુને આશ્રયે પછી પ્રગટ થાય તે રત્નત્રય ઉપાય છે, પણ ઉપાય જેનાથી પ્રગટયો એ જ વસ્તુ તીર્થ છે, એમાં સ્નાન કર્યું એ દ્રવ્યમાં સ્નાન કર્યું ત્યારે સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર પ્રગટ થયું. આહાહા ! એ ભૂતાર્થનો આશ્રય કરે છે તે જીવ નિશ્ચય નામ સાચે સાચ, પરમ સત્યનો જેણે આશ્રય લીધો, પરમ ટકાઉ ચીજ જે ત્રિકાળી એકરૂપ ટકાઉ, ટકતી ચીજનો જેણે આશ્રય લીધો, તે સમ્યગ્દૈષ્ટિ-તે સત્દૈષ્ટિ.

ત્રિકાળ સત્નો જેણે આશ્રય લીધો ત્રિકાળી સત્નો તેથી તે દૈષ્ટિને પણ સત્યદૈષ્ટિ અને સમ્યગ્દૈષ્ટિ કહીએ છીએ. આહાહા ! સમ્યક્ નામ સત્ય દૈષ્ટિ. સત્ય દૈષ્ટિ તેને કહીએ જે પરમ સત્ય પ્રભુ ભૂતાર્થ-સત્યાર્થ વસ્તુ ભૂતાર્થ કહો કે સત્યાર્થ કહો સત્રૂપ કાયમ એનો જેણે આશ્રય લીધો તે દૈષ્ટિને સમ્યગ્દૈષ્ટિ કહીએ. આહાહાહા ! આ તો મૂળ ચીજની વાત છે.

ઝાડ મોટું હોય આંબલીનું કે તેનાં પાંદડાં ને ડાળાનાં પાંખડા તોડે પણ મૂળ સાજું હોય તો પાછું પંદર દિ ' એ પાંગરી જશે-ફાલી જશે. પણ જેનું મૂળ છેલું પછી એ પાંદડાં-ફાંદડા. પંદર દિ ' એ સૂકાઈ જવાના. એમ આંહી તો જેણે મિથ્યાત્વનું મૂળ જે સંસારનું એને છેલું. કઈ રીતે ? કે ત્રિકાળી ભગવાનનો આશ્રય લઈને સમ્યગ્દર્શન થયું એણે સંસારના મૂળને કાપી નાખ્યું. સમજાણું કાંઈ ? હવે થોડાં રાગ-દ્વેષ અસ્થિરતાના પાંદડાં રહ્યાં, એ ક્રમે ક્રમે એને ખરી જશે. આહાહા ! જેને મૂળ જ હાથ આવ્યું નથી. આહાહા ! જેને ચીજ જ હાથ આવી નથી એને પર્યાય નિર્મળ ને પ્રગટ ક્યાંથી થાય ? આહાહા !

કેમ કે પ્રભુ ચૈતન્ય વૃક્ષ છે-કલ્પવૃક્ષ છે આત્મા. આહાહા ! એક સમયમાં પૂર્ણાનંદનો નાથ ભૂતાર્થ સત્યાર્થ સત્ય સત્નો પિંડ એકલો સત સત્ સત્ એનાં આશ્રયે સત્ દૈષ્ટિ થાય છે, એ વિના કોઈના આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન થતું નથી. આહાહા ! વર્તમાન પર્યાયમાં અગિયાર અંગનું જ્ઞાન હોય, દેવગુરુશાસ્ત્રની શ્રદ્ધા હોય એ રાગ. એને આશ્રયે એ સત્ય નથી કાંઈ. આહાહાહા ! તેથી તેને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન થાય એમ ઈ સત્ નથી ઈ તો અસત્ છે, પર્યાય માત્રને અહીંયાં અસત્ કીધી છે ગૌણ કરીને ખુલાસો આવશે. આહાહાહા !

(શ્રોતા: મિથ્યાદૈષ્ટિને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિ શ્રદ્ધા હોય તો ?) એ પણ રાગ છે, એ પણ એકત્વ બુદ્ધિ છેદે છે. એ રાગથી લાભ થાય એ બુદ્ધિ ત્રિકાળને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન થતાં એ બુદ્ધિ છેદાઈ જાય છે, ભાવ હોય ખરો, પણ એનાથી લાભ થશે અને એ મારી ચીજ છે એનું નામ તો મિથ્યાત્વ છે. દેવગુરુધર્મની શ્રદ્ધાનો ભાવ એ પણ રાગ છે. પંચમહાવ્રતના પરિણામ એ પણ રાગ છે. એ રાગને આશ્રયે તો રાગ જ થાય. આહાહાહા ! આંહી તો ત્રિકાળને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન થાય, રાગને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન (થાય નહીં) આહાહાહા ! અને તે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન, ત્રિકાળ સત્યાર્થ સત્ સત્ સત્ સત્ પરમપારિણામિક-જ્ઞાયકભાવરૂપી પરમ સત્ય તેના આશ્રયે સમ્યક્ થાય. તે પછી એને દેવગુરુશાસ્ત્રની શ્રદ્ધા હોય એવા વિકલ્પને પણ વ્યવહાર સમકિતનો આરોપ આપ્યો છે. એ વ્યવહાર સમકિત, સમકિતેય નથી. છે તો રાગ ચારિત્રદોષની પર્યાય, દેવગુરુધર્મની શ્રદ્ધા, પંચમહાવ્રતના પરિણામ, શાસ્ત્ર તરફના વિકલ્પવાળું જ્ઞાન (એ) છે તો રાગ, છે તો રાગ. સમજાણું કાંઈ ? આહાહાહા ! છે તો રાગ, પણ આંહી નિશ્ચય સ્વભાવની દૈષ્ટિ જ્યારે થઈ ત્યારે તે રાગને વ્યવહાર સમકિતનો આરોપ આપીને વ્યવહાર સમકિત કહ્યું, ઈ સમકિત છે નહીં. પણ આનો આરોપ આપીને નિરૂપણ કથન કર્યું, કથન કર્યું. વસ્તુ એમ છે નહીં, વસ્તુ તો એક જ ત્રિકાળ દ્રવ્યને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન તે જ દર્શન છે. દેવગુરુની શ્રદ્ધા તે સમકિત દર્શન, તે તો આંહી નિશ્ચય થયું હોય એને વ્યવહારનો આરોપ આપીને કથન કર્યું છે, પણ એ કાંઈ સમ્યગ્દર્શન નથી. એ તો રાગ છે. સમજાણું કાંઈ ?

(શ્રોતા: ઝટ સમજાય એવું નથી, જલ્દી સમજાય એવું નથી)

આ અમારે શેઠ રહ્યા લાલચંદ ! જૂના માણસ, નથી સમજાય એવું નથી, એ તો પ્રેમથી આવ્યા છે ને સાંભળવા પ્રેમથી. કેમ શેઠ ? સમજાય એવું છે ને હળવે-હળવે. આહાહા ! ભગવાન આત્મા છે ને પ્રભુ, આહાહા ! પ્રભુ તારી તને તારા ઘરની ખબર ન પડે, એમ કેમ કહેવાય ? કલંક લાગે પ્રભુ તને. આહાહા !

અંદર ચૈતન્ય ચળકતો હીરો જેની ચમકનો પાર નથી. જેની જ્ઞાનની ચમક, દર્શનની ચમક, ત્રિકાળની હોં ! આનંદની ચમક; અસ્તિત્વની ચમક, પ્રભુત્વની ચમક પ્રકાશ-પ્રત્યક્ષ થાય તેવી શક્તિની ચમક, આહાહા ! સર્વદર્શિત્વ શક્તિની ચમક; સર્વજ્ઞત્વ શક્તિની ચમક, એવા અનંત ગુણોની ચમકવાળો ભગવાન (નિજાત્મા) પૂર્ણાનંદ પ્રભુ એવો જે પરમ સત્ય પ્રભુ; એ પરમ સત્યને આંહીયા નિશ્ચયનય શુદ્ધનય કલ્પો, કહીને પછી ફેરવ્યું કે ભાઈ એ પણ ત્રિકાળ છે તેનો આશ્રય કરે તેને સમ્યગ્દર્શન થાય. આહાહાહા ! આહાહાહા ! છે કે નહીં ? એ શબ્દાર્થ-ગાથાર્થ કર્યો.

હવે, ટીકા:- ‘ વ્યવહારનય ’ પાઠમાં વ્યવહારનય અસત્યાર્થ છે એમ કહ્યું હતું. હવે

ટીકાકાર કહે છે વ્યવહારનય ' બધોય ' અસત્યાર્થ હોવાથી, વ્યવહારનય ' બધોય ' અસત્યાર્થ છે. પર્યાય માત્ર અસત્યાર્થ છે. એ ગૌણ કરીને હોં ? ' પર્યાય નથી ' એમ કરીને નહીં. આશ્રય કરવા લાયક નથી અને તેને ગૌણ કરીને નથી એમ કહ્યું અસત્યાર્થ. અને ભગવાન ત્રિકાળી સત્ છે તેને મુખ્ય કરીને નિશ્ચય કહ્યો. અને પર્યાય છે એને ગૌણ કરીને ' નથી ' કહ્યું, અભાવ કરીને ' નથી ' કહ્યું એમ નહીં. સમજાણું કાંઈ ? આહાહા !

વ્યવહારનય બધોય-બધોય એટલે ચાર (પ્રકાર) અહીં ચાર લેવા અધ્યાત્મમાં. ચાર શું ? એક તો રાગ જે થાય છે. એ રાગને જાણવાનું જ્ઞાન જાણે, જાણવામાં રાગ આવે એને ' અસદ્ભૂત ઉપચાર વ્યવહારનય ' કહે છે. સાંભળો, સમજવા જેવી ઝીણી વાત છે. રાગ થાય તેને જાણે છે જીવ આમ જાણે છે આ રાગ છે. એ અપેક્ષાએ તેને અસદ્ભૂત વ્યવહારનય ઉપચાર કહેવામાં આવે છે ઈ એક નય. રાગ છે તેને તે જણાય છે કે આ રાગ છે, એમ જાણવામાં આવે છે. તે અપેક્ષાએ તે રાગને જાણવાના જ્ઞાનને અસદ્ભૂત વ્યવહારનય ઉપચાર કહેવામાં આવે છે અસદ્ભૂત એટલે કે રાગ આત્મામાં નથી, વ્યવહાર એટલે કે ભેદ છે રાગનો બીજો જુદી ચીજ અસત્ છે; અસત્ય એટલે કે (રાગ) ત્રિકાળમાં નથી-અસદ્ભૂત છે. એ, રાગ છે તે ત્રિકાળ વસ્તુમાં નથી માટે તેને અસદ્ભૂત કહ્યો અને વ્યવહાર તો ભેદ છે, એટલે વ્યવહાર છે જ. અને રાગ આવ્યો એને જાણવાનું જ્ઞાન છે જાણવામાં આવે એવું જે જ્ઞાન, એને અસદ્ભૂત વ્યવહારનય ને ઉપચાર કહ્યો છે.

અને તે વખતે ઉપયોગ થોડો સૂક્ષ્મ નથી સ્થૂળ છે. એથી રાગને જાણવાનું જ્ઞાન થયું. એ વખતે કેટલોક રાગ જાણવામાં ન આવે એવો હારે છે. જે રાગ જાણવામાં આવે એ જ્ઞાનનો રાગને અસદ્ભૂત વ્યવહારનય કહ્યો, પણ તે વખતે હજી રાગ છે અંદર-હારે છે, જાણવામાં નથી આવતો-ઉપયોગ કામ કરતો નથી. અબુદ્ધિપૂર્વક અંદર રાગ છે, સમજાણું કાંઈ ? આહાહા ! એ રાગ છે તેને જાણનારના જ્ઞાનને ' અસદ્ભૂત અણઉપચાર વ્યવહાર ' કહેવામાં આવે છે. આહાહા !

અલૌકિક ગાથા છે બાપા ! આ તો ફરી-ફરીને કહેશું હોં. આટલા શબ્દો પાછા ભાઈ એ કાલ કહ્યું 'તું ને બાબુલાલજીએ ફરીને લ્યો કહે. આહાહા !

પ્રભુ ! તું કોણ છો ? તારા સ્વરૂપમાં પ્રભુ અભેદ ને એકરૂપતા છે. હવે એમાં ભેદના પ્રકાર ચાર, એક તો રાગ થાય તે પણ અસદ્ભૂત છે તારામાં નથી, માટે તે રાગ છે ભલે પર્યાયમાં, પણ દ્રવ્યમાં-વસ્તુમાં નથી. અને તે રાગ જાણવામાં-ખ્યાલમાં આવે છે કે આ રાગ છે તેથી તે રાગને અસદ્ભૂત / વસ્તુમાં નથી માટે અસદ્ભૂત, વ્યવહાર છે માટે વ્યવહાર છે-ભેદ છે અને ઉપચાર એટલે કે જાણવામાં આવે એને છતાં એને રાગ છે એમ કહેવું એ ઉપચાર છે.

આહાહા ! અને તે વખતે હજી રાગનો ભાગ સૂક્ષ્મ છે તે જાણવામાં આવતો નથી. ઉપયોગ સ્થૂળ છે. એટલે જાણવામાં આવે રાગ અને ન જાણવામાં આવે એવો રાગ છે અંદર એ ટાણે. એ ન જાણવામાં આવે એવો રાગ એને પણ અસદ્ભૂત (કહ્યો) (કારણકે) સ્વરૂપમાં નથી ને છે વ્યવહાર ભેદ અને એને અણઉપચાર કહ્યો (કેમ કે) જાણવામાં આવતો નથી માટે

અણઉપચાર કહ્યો. જાણવામાં આવે તેને ઉપચાર કહ્યો. જાણવામાં ન આવે એને અણઉપચાર કહ્યો. ત્યાં બે નય થઈ. અસદ્ભૂત વ્યવહારનયના બે પ્રકાર થયાં. એ નિષેધ કરવાલાયક છે.

હવે, આવી બે બીજી (નય) સદ્ભૂત વ્યવહારનય. કે જે જ્ઞાન રાગને જાણે જ્ઞાનનું અસ્તિત્વ મારા પોતામાં છે, માટે સદ્ભૂત પણ રાગને જાણે ઓલો (નય) રાગને જાણે એ તો અસદ્ભૂત રાગને જાણે પણ આંહી તો રાગને જાણવાનું જ્ઞાન પોતે કરે પોતાથી. રાગને જાણવાનું જ્ઞાન પોતાથી. સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાનપર્યાયના સામર્થ્યથી રાગને જાણવાનું જ્ઞાન કરે એમ કહેવું છે, તો જાણવાનું જ્ઞાન પોતાનું-રાગને જાણવાનું જ્ઞાન છે તો પોતાનું, પણ એ રાગને જાણે છે એમ કહેવું એ ' સદ્ભૂત ઉપચાર નય ' કહેવામાં આવે છે. આ બધામાં આ ચાર બોલ છે.

ઓલું તો રાગને જાણે છે, જાણવા એને અસદ્ભૂત ઉપચાર વ્યવહારનય કહ્યો, અને અહીંયાં તો રાગને જાણવાનું જ્ઞાન પોતાથી થયું છે માટે તે ' સદ્ભૂત ' છે પણ એને રાગને જાણે છે એમ કહેવું તે ' ઉપચાર ' છે. સમજાણું કાંઈ ? આહાહા !

એ સદ્ભૂત જ્ઞાનનો પર્યાય છે પોતામાં માટે સદ્ભૂત, એ રાગને જાણે છે એમ કહેવું તે ઉપચાર છે. એટલે સદ્ભૂત ઉપચાર નય થઈ ગયો. ' સદ્ભૂત વ્યવહાર ઉપચાર ' થયો, અને ચોથો, ' એ જ્ઞાન તે આત્મા છે ' જે હમણાં આવ્યું 'તું એવો ભેદ પાડીને કથન છે, તે ' સદ્ભૂત અણઉપચાર વ્યવહારનય ' છે. કારણ કે જ્ઞાન પોતામાં છે અને આ આત્માને બતાવે છે આમ, જ્ઞાન " આ આત્મા છે " એટલો ભેદ છે માટે વ્યવહાર છે. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ?

પોતામાં છે માટે સદ્ભૂત છે અને આમ ભેદને બતાવે છે માટે વ્યવહાર છે અને તેને અણઉપચાર કહ્યું કારણકે જ્ઞાન તે આત્મા છે એ તો બરાબર છે એ અપેક્ષાએ તેને સદ્ભૂત અણઉપચાર વ્યવહારનય કહેવામાં આવે છે.

ચાર (નય) થઈ. એ ' બધોય ' શબ્દમાં આ ચાર (પ્રકાર) આવે. બે અસદ્ભૂતનાં ને બે સદ્ભૂતનાં વ્યવહારનય (છે). આહાહા ! આ દરકાર જ કરી નથી છોટાભાઈ ? આ રળવું ને આ કરવું. આહાહા ! ત્રણલોકના નાથનો મારગ જિનેશ્વરનો... ક્યાંય છે નહીં-એની ગંધ ક્યાંય નથી. આહા ! એ મારગ સમજવા માટે (નિવૃત્તિ જોઈએ). (શ્રોતા: આપ કહો છો ત્યારે બહુ ખુશી થઈએ છીએ) એમાં શું પણ હજી એ સમજે તો... ખુશી થવાનું છે ને. કે વીતરાગે કહ્યો તે જ મારગ સત્ય છે એવું પોતાને અંદર સમજાય ત્યારે ખુશી થાય ત્યારે આનંદ આવે. આહાહા !

વ્યવહારનય, એટલે ? ભેદને અને અસદ્ભૂતને જાણનારું નય તેને વ્યવહારનય કહીએ ભેદને અને એમાં નથી ત્રિકાળીમાં એવાને જાણનાર નયને વ્યવહારનય કહીએ. એ વ્યવહારનય બધોય. ' બધોય ' એટલે ચાર. ' અસદ્ભૂત ઉપચાર વ્યવહારનય ' રાગ આવે છે પણ ત્રિકાળમાં નથી માટે અસદ્ભૂત અને તેને જાણવામાં આવ્યું છતાં કહેવું કે આ રાગ એ ઉપચાર થયો. એ અસદ્ભૂત ઉપચાર વ્યવહારનય એ નિષેધવા લાયક છે. હવે તે વખતે રાગ છે સૂક્ષ્મ એ જાણવામાં આવતો નથી, છતાં છે એમ તો જ્ઞાનમાં જણાય, જ્ઞાનમાં જણાય એટલે જ્ઞાનમાં ખ્યાલમાં આવે આમ આ રાગ છે એમ ખ્યાલમાં ન આવે ભલે, પણ હજી આંહી રાગ સૂક્ષ્મ

છે. કેમ ? ન હોય તો તો અંદર આનંદ આવવો જોઈએ. સમજાય છે કાંઈ ? એ રીતે રાગને સૂક્ષ્મ છે તેને ખ્યાલમાં સીધો આવતો નથી, પણ છે માટે તે રાગને અસદ્ભૂત અણઉપચાર વ્યવહારનય કહેવામાં આવે છે. એ અસદ્ભૂતના બે (પ્રકાર) થયાં.

હવે સદ્ભૂતના બે (પ્રકાર). એ રાગને જાણનારું જ્ઞાન, એ જ્ઞાન છે તો પોતાનું, એથી છે પોતાનું માટે સદ્ભૂત પણ એ રાગને જાણે છે એમ કહેવું તે ઉપચાર છે. આહાહાહા ! પકડાય એટલું પકડવું બાપુ આ તો મારગ... આહાહા ! એ સદ્ભૂત ઉપચાર વ્યવહાર એટલે કે પર્યાય છે તે રાગને જાણનારી છે તે પર્યાય પોતાની છે. પણ રાગને જાણે છે એમ કહેવું તે સદ્ભૂત વ્યવહાર છે. સમજાણું કાંઈ ? અને તેથી તે રાગને જાણે છે એમ કહેવું તે સદ્ભૂત વ્યવહાર ઉપચાર છે. આહાહા ! રાગને જાણે છે એમ કહેવું એ તો સદ્ભૂત ઉપચાર છે. ખરેખર તો ' રાગનું જ્ઞાન છે તે જ્ઞાનને જ્ઞાન જાણે છે. ' સમજાણું કાંઈ ? આહાહા ! આવો મારગ છે.

(શ્રોતા:) પરને જાણવું તે ઉપચાર અને સ્વને જાણવું તે અણઉપચાર એમ લેવું ?

(ઉત્તર:) જાણવામાં-રાગનું જ્ઞાન થયું, એ જ્ઞાન તો થયું છે પોતાથી, પણ છતાં રાગને જાણે છે એમ કહેવું એ સદ્ભૂત ઉપચાર છે. આહાહા ! અને તે જ્ઞાન તે આત્મા, એ અહીં ' જ્ઞાન તે આત્મા ' એવો જે ભેદ પાડ્યો તે સદ્ભૂત અણઉપચાર વ્યવહારનય છે.

ચારેય નયો અસત્ય છે એમ કહેવું છે આંહી. આહાહા ! અસત્ છે એટલે ? કે એ આશ્રય કરવા લાયક નથી. ગૌણ કરીને તેને અસત્યાર્થ કહેવામાં આવે છે. નહીંતર ' જ્ઞાન તે આત્મા ' વસ્તુ તે બરાબર છે. પણ તેનો ભેદ ઉપર લક્ષ જશે તો એને વિકલ્પ ઊકશે તેથી તે વ્યવહારનયમાં-અણઉપચારનયને પણ અસત્ કહી દીધી છે.

એક કોર સદ્ભૂત પર્યાય છે એનામાં અને એ જાણે છે રાગને એમ સદ્ભૂત વ્યવહારનય ઉપચાર અને " એ જ્ઞાન આત્મા છે " એમ સદ્ભૂત અણઉપચાર, એકકોર પર્યાય છે તેને સદ્ભૂત ક્રીધી, પર્યાયને હોં. આહાહાહા ! છતાં તેને ગૌણ કરીને જેને સત્ ક્રીધી 'તી તેને અસત્ ક્રીધી છે. આહાહાહા !

ફરીને હોં ? હળવે હળવે આ તો હળવેકથી, પાંચ મિનિટ છે.

વસ્તુ છે પ્રભુ ! પૂરણ એકરૂપ અભેદ એ તો દૈષ્ટિનો વિષય (છે). અને એ તો ભૂતાર્થ છે તેને વિષય કરે છે દૈષ્ટિ.

હવે, દૈષ્ટિનો વિષય નથી એવી નય છે ચાર. એક તો ઈ કે રાગ છે-એને જાણવું / રાગનું આંહી જ્ઞાન થાય ઈ અત્યારે આંહી વાત નહીં. ફક્ત રાગ જાણવામાં આવે છે કે આ રાગ છે એ અપેક્ષાએ તેને અસદ્ભૂત વ્યવહારનય ઉપચાર કહે છે. જાણવામાં આવ્યો છે અને છતાં-રાગ આંહી છે એમ ઉપચારથી કહ્યું, અને તે રાગને સૂક્ષ્મપણું તે ટાણે છે થોડું, એ જાણવામાં આવતું નથી છતાં રાગ છે એમ જ્ઞાનમાં આવે-ખ્યાલમાં ન આવે સીધું, પણ જ્ઞાનમાં હોય કે હજી આ સ્થૂળ રાગ છે તેમ સૂક્ષ્મ પણ રાગ છે, તેથી તે રાગના જાણનાર જ્ઞાનને ' અસદ્ભૂત અણઉપચાર વ્યવહારનય ' કહેવામાં આવે છે. આહાહા !

હવે, સદ્ભૂતના બે ભેદ. કે રાગને ઓલું જાણે છે એ બીજી થઈ ગઈ વસ્તુ. આ તો રાગને જાણનારું જ્ઞાન છે, એ જ્ઞાન છે પોતાનું એટલે પોતાનું સદ્ભૂત છે છતાં એ જ્ઞાન રાગને

જાણે છે એમ કહેવું તે ઉપચાર છે. આહાહાહા ! એ વ્યવહારનય સદ્ભૂત પણ અસત્યાર્થ છે. ગૌણ કરીને તેને જુદી ઠરાવી છે.

અને ચોથી (નય) એ “ જ્ઞાન તે આત્મા ” ઓલું તો જ્ઞાન રાગને જાણતું હતું એટલું કહેવું હતું. છે પોતાનું પણ (રાગને) જાણે છે એમ કહેવું તે ઉપચાર. હવે એ “ જ્ઞાન તે આત્મા ” તેનું નામ ‘ સદ્ભૂત અણઉપચાર વ્યવહારનય ’ કહેવામાં આવે છે.

એ બધાયના અર્થમાં આ ચાર છે. આ ‘ બધોય ’ શબ્દ જે પડ્યો છે એના આ ચાર અર્થ છે.

એ ચારેય નયો અસત્યાર્થ હોવાથી—અસત્યાર્થ નામ તે ત્રિકાળી ચીજ નથી, ક્ષણિક છે અને તેનો આશ્રય કરતાં રાગ થાય છે, માટે તે નયને / વસ્તુ ચાર હોવા છતાં તેને ગૌણ કરીને અસત્ય છે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. આકરી ગાથા છે આ. સમજાણું કાંઈ ?

ગૌણ કરીને અસત્યાર્થ હોવાથી/અવિદ્યમાન, લ્યો જોયું, નથી તેને તે કહે છે. છે તો ખરું સદ્ભૂત જ્ઞાન... ત્યાં સદ્ભૂત જ્ઞાન—ઉપચાર, સદ્ભૂત જ્ઞાન અનુપચાર એમ કહ્યું. પણ ત્રિકાળની અપેક્ષાએ, એ સદ્ભૂત જે કહ્યું ‘તું’ એને પણ ‘ નથી ’ અસત્ય છે, એમ ગૌણ કરીને તેને ‘ નથી ’ એમ કહ્યું છે. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ?

‘ અવિદ્યમાન ’ જાણે નથી મારે આશ્રય કરવા લાયક ચીજ (વ્યવહારનય) એ નથી, માટે ‘ નથી ’. છે ભલે, વસ્તુ વસ્તુ તરીકે હો. આહાહા ! એ અસત્ય છે.

ત્રિકાળી સત્ની અપેક્ષાએ એ ચારે નયનો વિષય તે ગૌણ કરીને અસત્ય કીધો છે. અભૂત અર્થને પ્રગટ કરે છે, નથી સ્વરૂપમાં તેને તે નય પ્રગટ કરે છે.

સદ્ભૂત વ્યવહારનયનું ભેદપણું અને અસદ્ભૂતનું તદ્દન રાગનું એ વસ્તુમાં નથી, માટે તે અભૂત અર્થને પ્રગટ કરે છે. એનામાં નથી વસ્તુમાં તેને એ કહે છે, માટે તેને વ્યવહાર કહીને જૂઠો કહ્યો છે.

વિશેષ કહેવાશે. (પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)